

МРНТИ 16.21.07

А.Ж. Үдербаев, Б.С. Жөнкешов

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының аға ғылыми қызметкерлері,
филология ғылымдарының кандидаттары

ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚТАР ТІЛІ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. Мақалада тарихи себептерге байланысты ҚХР аумағында қалып, ұзақ уақыт өзге тілдік ортада өмір сүріп жатқан қазақтар тілінің зерттелуі сөз етіледі. Қазақтар тілінің ерекшелігі қазақ және қытай ғалымдары тарапынан қарастырылып келді. Мақалада осы ғылыми еңбектер мен зерттеу мақалаларға шолу жасалып, негізгі бағыттары, қарастырылған мәселелері анықталады, негізгі тұжырымдары талданады.

Тірек сөздер: диалектология, диаспора, диалект, сөйленіс, фразеологизмдер, кірме сөздер, фонетикалық өзгешеліктер, қазақ тілі, қытай тілі.

А.Ж. Үдербаев, Б.С. Жөнкешов

Старшие научные сотрудники Института языкознания имени
А. Байтұрсынова, кандидаты филологических наук

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКА КАЗАХОВ В КИТАЕ

Аннотация. В статье рассматривается изучение языка казахов, которые по историческим причинам остались на территории КНР и долгое время живут в иной языковой среде. Особенности языка казахов изучались казахскими и китайскими учеными. В статье представлен обзор этих научных работ и исследовательских статей, определены основные направления, рассмотренные вопросы, проанализированы основные выводы.

Ключевые слова: диалектология, диаспора, диалект, наречие, фразеологизмы, заимствованные слова, фонетические особенности, казахский язык, китайский язык.

A.Zh. Uderbaev, B.S. Zhonkeshov

Senior researchers of the Institute of Linguistics named after A. Baitursynov,
Candidates of philological sciences

MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH OF THE KAZAKH PEOPLE IN CHINA

Annotation. The article examines the study of the language of Kazakhs, who for historical reasons remained on the territory of the PRC and for a long time live in a different linguistic environment. The peculiarities of the Kazakh language were studied by Kazakh and Chinese scientists. The article provides an overview of these scientific works and research articles, identifies the main directions, issues considered, analyzes the main conclusions.

Keywords: dialectology, diaspora, dialect, adverb, borrowed words, phonetic features, the Kazakh language, the Chinese language.

Қытайдағы қазақтардың тарихы, көші-қон мәселесі, салт-дәстүрі, әдебиеті, өнері, музыкасы т.б. мәдени мұрасы зерттеушілер тарапынан зерттеліп келеді. Мұндай зерттеулердің көлемі қазақ ғылымында өткен ғасырдың 90-жылдарынан бері қарай арта түсті. Қытай еліндегі қазақтардың тіллингвистердің назарынан тыс қалған емес. Қазақ ғалымдарымен қатар қытай немесе өзге де шетелдік тіл мамандарының Қытайдағы қазақтардың тілі, жеке-леген мәселелеріне арналған еңбектері де бар [1, 15-22 бб.]. *Қытайдағы қазақтар тілі* дегенде Қытай Халық Республикасының солтүстік-батыс өңіріндегі Шыңжаң өлкесінің Іле Қазақ автономиялы облысына қарасты Алтай, Тарбағатай, Іле аймақтарында, осы өлкеге қарасты Санжы облысының Мора Қазақ автономиялы ауданында, Фуқаң, Манас аудандарында, Құмыл аймағының Баркөл Қазақ автономиялы ауданында; Шиханзы, Күйтін, Қарамайлы, Үрімжі қалаларында, Шыңжаң өлкесінен тыс Гансу өлкесінің Хайши Моңғол-Тибет автономиялы облысында, Бейжің қаласында шоғырланған қазақтардың тілі алып қарастырылады.

Қытайдағы қазақтардың тіліне қатысты алғашқы ғылыми еңбектерге белгілі диалектолог ғалым Ж.Болатовтың «Қазақ тілінің шығыс говорлар тобы және оның әдеби тілге қатысы» атты докторлық жұмысын [2] жатқызамыз. Бұл зерттеу қазақ диалектологиясында қарастырылмаған, бүгінде ғалымның зерттеулері нәтижесінде өз шешімін тауып, қазақ сөйленістерін топтастыруға, олардың шекарасын анықтап, тиісті тілдік (фонетикалық, лексика-семантикалық, грамматикалық) ерекшеліктерін жүйелеп, қазақ жерінің өзге өңірлерінен ерекшеліктері мен ұқсастықтарын айқындауға үлес қосқан, әрі *шығыс сөйленістері* деп негіздеп берген көлемді еңбек. Еңбектің үлкен бір жаңалығы диалектологиялық деректерде, диалектілер мен сөйленістерді классификациялауда бұрын зерттелмеген Қазақстан аумағындағы Павлодар, Талдықорған, Семей, Шығыс Қазақстан облыстарының өзге де аудандарындағы қазақтардың және қазіргі Ресей Федерациясындағы Қошағаш, Алтай, Усть-Кан аудандары, Таулы Алтай автономиялы облысы, алыс шетелдер Моңғолия, Қытай елдеріндегі диаспора мен ирридента болып танылатын қазақтардың тіл ерекшелігінің қамтылуы болып табылады [2]. Әрі автор әр сөйленістің көршілес сөйленістен ерекшеленетін тұсын, өзіне ғана тән жергілікті лексика-фразеологиялық бірліктерді, фонетикалық құбылыстарды айқындайды. Мәселен, Моңғолиядағы Баян-Өлгий сөйленісінде қатар, аралас қоныстанған моңғол, қытай, тува, урианхай, Шыңжаң сөйленісінде қытай (ханзу), ұйғыр, дүңған, Таулы Алтайда орыс, алтай тілдерінен енген сөздердің қолданылуы, ондағы қазақ тіліне өзге тілдердің әсері сияқты әлеуметтік лингвистикаға қатысты факторлар да сөз етіледі.

Жұмыста Қытайдағы қазақтардың рулық құрамы, қоныстану тарихы, тіліндегі фонетикалық, морфологиялық құбылыстар, лексика-фразеологиялық ерекшеліктер, ондағы жазу мәселелері де қарастырылады. Шыңжаң сөйленісіндегі бірқатар тілдік ерекшеліктер туыстас ұйғыр, қырғыз, т.б. түркі тілдерінің және тығыз қарым-қатынаста, көршілес отырған дүңған, қытай тілдерінің деректерімен салыстырыла-салғастырыла берілген. Әсіресе жергілікті қазақтар тілінен жиналған көне, сирек қолданылатын, кәсіби, этнографиялық сөздер, өзіндік терминдер ерекше назар аудартады.

Келесі негізгі еңбектердің бірі «Шыңжаң қазақтарының тіліндегі қытай элементтері» атты Б.Бафиннің кандидаттық зерттеуі [3]. Бұл зерттеуді жүргізудегі ұтымды тұсы, біріншіден, автордың өзі осы өңірдің тумасы болғандықтан ондағы қазақтардың тарихы, қоныстану жайы, тұрмысы, тыныс-тіршілігі сияқты ондағы жағдайға қанық болуымен қатар, қытай тілін білетін маман болуында. Сол себепті еңбекте қазақтардың тіліндегі қытай сөздері сондағы қазақ баспасөзінен, көркем шығармалардан, сол елдегі жергілікті және Қазақстанға келіп қоныстанған қазақтардың тілінен жинастырылған. Тілдік талдау жасалған материалдардың негізінде Шыңжаң қазақтарының тіліндегі қытай сөздері екі топқа бөліп қарастырылады:

1) Шыңжаң қазақтарының тіліне енген қытайдың төл сөздері;

2) қазақ және қытай тілдерінде қатар қолданылатын, шығу тегі айқындалмаған ортақ сөздер.

Бұл зерттеу қазақ тіл ғылымындағы Қытайдағы қазақтардың тілінде кездесетін кірме элементтерді алғаш қарастырған, олардың тілге ену себептері мен жолдарын ғылыми талдау негізінде ашып көрсеткен еңбек болып табылады. Өзге тілдік ортада өмір сүріп отырған қазақтардың тілі бүгінде қытай тілінің әсеріне қатты ұшырауда. Қытай тілінің әсері ұлғайған сайын жергілікті қазақтардың тілінде қытай сөздерінің үлесі артып келеді. Сондықтан бүгінгі таңда Қытайдағы қазақтардың тіліне қытай тілінің әсері күшейген тұста бұл тілдік үдеріс әлі де зерттеле түсуі қажет.

Қытайдағы қазақтардың тілін зерттеу 2000 жылдан бері қайта жалғасын тапты. Шыңжаңдағы қазақтар тілін жалпыхалықтық қазақ тілімен салыстыра зерттегенде, олардың арасындағы фонетикалық, азды-көпті грамматикалық, лексикалық, фразеологиялық өзгешеліктерге тоқталған Б.С.Нұрғабыл, Қ.Ғабитханұлы, С.Мұстафаұлы, Д.Мәсімханұлы т.б. зерттеу мақалалары [4] мен С.Мұстафаұлының монографиясын атауға болады [5].

С.Мұстафаұлының монографиясы Қытайдағы қазақтар тіліндегі тұрақты тіркестердің қолданылу ерекшелігіне арналған. Кітапта автор қазақтар тілінің зерттелуі жайына шолу жасай отырып, «Шыңжаң өлкесіндегі қазақтар тілін қазақ тілінің өзге говорларымен байланыстыра қарағанда, диалектілік сипат жағынан қазақ тілінің солтүстік-шығыс говорының заңды жалғасы дер едік, икта оңтүстік-шығыс говорына да икт әсер еткен-дігі тілдік фактілерден байқалады. Біз тілдік фактілер негізінде қазақ тілінің өзге говорларымен салыстыра зерттей келе, Шыңжаңдағы қазақтар тілін әдеби иктап жырақта, өзге бір қоғамдық орта аясында, әр алуан әлеуметтік және тілдік факторлардың әсеріне ұшыраған тіларалық иктап говор түріне жатады» деген қорытынды жасайды [5]. Ғылыми жоба барысында келтірілген зерттеушілердің (қазақ, қытай) пікірлерін қарастыра келіп, Қытайдағы қазақтар тілінің өмір сүру формасын анықтау мақсаты тұр. Бүгінде диалектологиядағы дәстүрлі әдіс-тәсілдерге сүйеніп, мұндағы қазақтар тілінің ерекшелігін қазақ тілінің шығыс не солтүстік-шығыс сөйленісінің жалғасы деген тұжырым жасау жеткіліксіз икт ойлаймыз.

С.Мұстафаұлының кітабында қазақтар тіліндегі диалектілік фразеологизмдердің жалпы икта, лексикалық құрамы ажыратылып, егістік, зағ, үстеу, есім, одағай мәндес тақырыптық-семантикалық классификациясы жасалады, өлім, өмір, отбасы, байлық, барлық, ұрпақ түріндегі мағыналық түрлері мол материалдар негізінде талданады. Сөйленістің өзіндік қолданыстары ретінде икт-мәтелдер, тәмсілдер де зерттеу аясынан тыс қалмаған. Зерттеу барысында Қытайдағы қазақтар тіліндегі фразеологизмдердің құрамында әдеби тілімізде кездеспейтіндері (*жетімге де бір құлақ су; су ишерлігі бар*) анықталып, жалпыхалықтық лексикадан құралып, өзіндік ерекшеліктерге ие болғандары (*жол жүру* «пара беру», *есік ашу* «шетелмен қарым-қатынас жасау»), қытай тілінің әсерінен пайда болғандары (*жилы болуы* «күйіп пісу», *зауталы қылу* «аяқ асты болу, икта», *жалаңаяқ дәрігер* «ик иктап емдейтін дәрігер» т.б.), ұйғыр тілінен енген фразеологизмдердің (*махаббат байлау* – ұйғ. Мухәббәт бағлаш, *диқат қылу* – ұйғ. икт қиліш, *мұтайымдық істеу* – мұти-хәмлик қиліш) жұмсалатындығы айқындалған.

Шыңжаң өлкесіндегі қазақтардың тілдік ерекшеліктерін зерттеу қытай тілші ғалымдарының да зерттеу нысаны болғанын көреміз. Мұндай зерттеулердің жайын айту үшін С.Мұстафаұлының монографиясындағы мәліметтерге сүйенуімізге тура келеді. Қытай қазақтары тіліндегі жергілікті ерекшеліктер жайында экспедициялық зерттеулер жасап, ой-пікір айтқан ғалымдар қатарында Шыңжаң тіл-жазу комитетінің профессоры Ли Сынды, Пекиндегі ұлттар университетінің профессоры Гың Шымин, Батыс ұлттар институтының ғалымы Уаң Лизынды, Пекин ұлттар университетінің доценті Чын Янянды, Шыңжаңдағы қазақ ғалымдарынан Оқабай Тойынбайұлын, Омарқан Асылұлын, Шыңжаң университетінің профессоры Мөрқан Кемелқанұлын және Шыңжаң қоғамдық ғылым академиясының аға зерттеушісі Жақып Мырзақанұлын атауға болады.

Қытайда тұрағын қазақтардың тіліндегі жергілікті ерекшеліктерге ең алғаш көңіл бөлген қытай проф. Ли Сын болды [6]. Ол алғаш рет 1955 жылы құрамында 7 адамнан тұратын экспедиция ұйымдастырып, Іле аймағы Күнес ауданындағы Ақызан, Іле ауданының Тура су және Алтай аймағына қарасты Ұтыбұлақ ауылдарында болып, материалдар жинап қайтқан. Ғалым зерттеу экспедициясының нәтижесін «Шыңжаңдағы түркі тілдес халықтар тілінің жергілікті ерекшеліктері жөніндегі алғашқы ізденістер» деген мақаласында жинақтап көрсетті. Ол Қазақстан мен Қытай қазақтарындағы дыбыстық ерекшеліктерді дәлелдей отырып, Қазақстан қазақтары әдеби тіліндегі тізе, хабар, тарих, лезде секілді сөздердің Қытай қазақтары тілінде *дiзе, қабар, тарих, iлезде* түрінде айтылатынын көрсеткен. Дегенмен, Ли Сын екі ел арасындағы лексикалық, грамматикалық ерекшеліктерге көңіл аудармаған [6, 53-54 бб.].

Қытайдағы қазақтар тіліне біршама көңіл бөлген ғалымның бірі – проф. Гың Шымин «Қазақ тілі грамматикасы» деген еңбегінде осы өңірде тұрағын қазақтар тіліндегі ерекшеліктерге егжей-тегжейлі тоқталған [7, 59 б.]. Ғалым диалектология саласының тіл ғылымы, тіл тарихы үшін аса маңыздылығын ағай келіп, Қытайда тұрағын қазақтар тілінде аса үлкен тілдік ала-құлалық жоқ екендігін, Қытай қазақтары негізінен тілдік тұтастығын сақтап қалғандығын атап көрсетеді. Соған қарамастан, тілдік ерекшеліктер мүлде жоқ еместігін ағай келіп, Қытай қазақтары тілін шығыс-солтүстік говор аймағы мен батыс-оңтүстік говор аймағына бөліп қарастырады. Екі говорлық аймақты салыстыра отырып Гың Шымин шығыс-солтүстік говор аймағының территориясы кеңдігін, халқының саны да молдығын ескере келе, Қытай қазақтары әдеби тілінің қалыптасуына негіз болып отырған осы шығыс-солтүстік говоры екендігін айтады. Автор бұл говор аймағына жататын негізінен Іле Қазақ автономиялы облысына қарасты Алтай, Тарбағатай аймақтары және Іле аймағының Күнес, Нылқы аудандары, Бұратола Моңғол облысы, Үрімжі ауданы, Санжы Хүйзу (Дүңген) автономиялы облысы, Баркөл Қазақ автономиялы ауданы, Гансу өлкесі Ақсай Қазақ автономиялы аудан өлкелерінде тұратын керей, найман, қаратай рулары тіліне көңіл бөледі. Ал батыс-оңтүстік говор аймағына қарасты Құлжа ауданы, Чапчал Сібе автономиясы ауданы және Текес, Қорғас аудандарына қарасты албан, суан рулары тұратындығын айтады.

Қытай қазақтарының тіл ерекшелігіне көңіл бөлген ғалымның бірі Чын Янян. Чын Янян мұндағы қазақтар тілін Қазақстандағы қазақтардың әдеби тілімен салыстыра отырып, олардың өз ішінен қандық, туыстығына қарай ру-руға бөлінгенімен қарым-қағынас тығыз сақталғанын, сол себепті айтарлықтай жергілікті ерекшеліктер байқалмайды дегенді айтады. Қорытындылай келе ғалым былай дейді: «Қазақ халқы тарихи себептер салдарынан екі елге бөлініп қоныстанғандықтан, қазақ тілі шекара аттаған тілге айналды, екі елге бөлініп қоныстанған қазақ халқында тегі бір тамырдан өнген көптеген ортақтықтар болса да, бірақ өздері қоныстанған екі елдің қоғамдық, экономикалық, мәдениет дамуының деңгейі әркелкі, жүргізіп отырған ұлт саясаты мен ұлттық тіл-жазу саясатының басқаша болуы себебінен, сондай-ақ, өзге ұлт тілінің ықпалына ұшырау дәрежесі ұқсамағандықтан Қытай қазақтары тілі мен Қазақстан қазақтары тілінде кейбір ерекшеліктер пайда болды. Әрине, бұған тағы екі елдің географиялық ортасы мен қоғамдық мәдениетінің де өзіндік ықпалы болады» [8, 239 б.].

Қытай қазақтары тіліне көп көңіл бөлген ғалымның бірі – Уаң Лизың. Ол диалектілік ерекшеліктердің қалыптасуындағы факторларға тоқтала келіп «... Бірақ иеленген территориясы кең, қоныстануы бытыранды, оның үстіне көрші ұлттар мен ұлыстардың ықпалына үнемі ұшырап отырғандықтан қазақ тілінде диалектілік ерекшелік пайда болды», – дейді. Өзінің жоғары оқу орнына арнап жазған «Қазақ диалектологиясы» оқулығында диалект ұғымына былай деп анықтама береді: «Диалектілік ерекшелікке ие жергілікті тіл дегеніміз – әдеби тілдің өз ерекшелігі болып саналатын аймақтық тіл болып табылады. Яғни, ортақ әдеби тілде ежелден бар ерекшеліктерден тыс ерекшелікке ие тіл. Әрі ол ортақ әдеби тілдің құрамдас бөлімі есептеледі» [9, 2 б.]. Ғалымның бұл пікірі біз үшін үлкен қызығушылық

туғызды. Себебі қазақ тіл біліміндегі диалектологиялық зерттеулерде мұндай тұжырым жасалған емес. Сондықтан бұл мәселені қытай тіліндегі зерттеулермен танысып барып, жан-жақты ашып көрсету ойымызда бар.

Қытайда тұратын бірқатар қазақ тілші ғалымдары да бұл мәселеге көңіл бөлгендігі байқалады. Соның бірі – тілші О.Тойынбайұлы. Ғалым диалектілік ерекшеліктердің қалыптасу себептері тарихи, әлеуметтік, географиялық жағдайларға байланысты екендігін айта келіп, соның қатарында Қытайдағы қазақтардың шашырай орналасуын қазақтар арасындағы мәдениет, сауда, жол қатынастарының ертеректе қолайсыз болғандығын, сол секілді баспасөз, радио істерінің артта қалғандығы салдарынан деп көрсетеді [10, 254 б.].

Осы тілдік мәселеге назар аударған ғалымдардың қатарында О.Асылұлын да атап өтуге болады. Ол қазақ диалектологиясын зерттеудің маңыздылығы жөнінде: «Қазақ тілі диалектологиясының халықаралық мән алып отыруында қазақ халқының қазіргі қоныстану жағдайы басты себеп болып отырғандығы шындық. Сол себепті, қазақ тілі диалектологиясының мәселелерін зерттеудің маңызы зор, көлемі күрделі қазіргі тіл білімінің алдында тұрған шұғыл міндет», – дей келіп, Қытай қазақтары тіліне қытай тілі өзінің игі ықпалын тигізіп, тіл лексикасын әр салаға байланысты көптеген жаңа сөздермен байытып отырғандығын алға тартады [11, 228 б.].

Шыңжаң университетінің проф. М.Кемелқанұлы да Қытай қазақтары тіліндегі ерекшеліктерге ден қойып, 1991-1992 жылдары Алтай аймағында болып, материалдар жинаған. Осы өңірдегі Буыршын ауданы, Оймақы ауылы Қызылқабак қыстағындағы тұрғындар тіліндегі ерекшеліктерге тоқталып, соның негізінде «Буыршын ауданы Қызылқабакта тұратын қазақтардың тіліндегі кейбір диалектілік ерекшеліктер» деген тақырыпта мақала жазған. Ғалымның пікірінше, бұл өңірдегі қазақтардың тіліндегі ерекшеліктердің қалыптасуына екі түрлі фактор себеп болып отыр. Оның бірі жергілікті халық тілінің өзіндік даму заңдылығы мен өзге ұлт тілдерінің әсері болса, екіншісі – қазақ халқында ежелден қалыптасқан ат тергеуге байланысты [12, 154 б.].

Қытай қазақтары тіліне азды-көпті көңіл бөлген Жақып Мырзақанұлын атап өтуге болады. Ғалым қазақ тілі ерекшеліктерінің қалыптасу тарихы көне рулық, тайпалық кезеңнен басталатынын, бірақ қазақ тілі біртұтас халық тілі болып қалыптасқандығын, сондықтан аздаған дыбыстық, лексикалық өзгешеліктерге ұшыраған ру тілдері бар екенін айтады. Ол Іле аймағына қарасты Текес, Чапчал, Моңғолкүре, Қорғас қатарлы аудандардағы албан, суан руларының тіліндегі кейбір ерекшеліктерге тоқталады.

Бұл өңірдегі қазақтардың тіліне көңіл аударған ендігі бір ғалым – Шыңжаң тіл жазу комитетінің доценті Н.Солтаншәріпұлы. Ол «Жоңғо Шыңжаң қазақтары мен Қазақстан қазақтары тілінің фонетикалық өзгешеліктері» атты мақаласында екі аймақ халқы тіліндегі біршама дыбыстық ерекшеліктерге тоқталған. Мысалы: Қытай қазақтары тіліндегі *ары*, *ажым*, *бомбы*, *балуан*, *жарампазан* секілді сөздердің Қазақстан қазақтары тілінде *әрі*, *әжім*, *бомба*, *палуан*, *жарамазан* түрінде айтылатынын көрсетеді [13, 8-20 бб.].

Қытай қазақтары мен Қазақстан қазақтары тілі жайында тың ой айтқандардың бірі – Шыңжаң тіл жазу комитетінің зерттеушісі Тұрсын Мақашұлы. Өзінің мақаласында автор мына тілдік құбылысты мәселе етіп көтереді: «Қалай болмасын, өткенде біз Қазақстан қазақ әдеби тілін негіз етіп келдік. Ал, қазір Шыңжаңдағы қазақтардың саны бір миллионнан асты, әлеуметтік саяси өзгерістердің ұқсамастығы қоғамдық орта қатарлылардың бірдей болмауы кейбір нарықтың болуына себепші болды. Сондықтан Қазақстан әдеби тілі мен біздің әдеби тілімізде белгілі дәрежеде парық бар деуге болады» [14, 26-27 бб.].

Қытай қазақтары тілінің зерттелу сипатын жинақтай келе айтарымыз, біріншіден, Қытай қазақтарының тілі жан-жақты ғылыми тұрғыдан арнайы зерттелмеген. Дегенмен бұл мәселе Қазақстан ғалымдарының да, Қытай ғалымдарының да, оның ішінде Қытайда тұратын қазақ ғалымдарының да үнемі назарын аударып келген. Екіншіден, Қытай қазақтары тіліндегі ерекшеліктер негізінен Қытай ғалымдарының тұрғысынан едәуір зерттелген. Алайда бұл зерттеулер біртұтас емес, көбіне шашыраңқы түрде

қарастырылған. Олай деуімізге себеп, кейбір ғалымдар тек Қытай қазақтарының тілін Қазақстан қазақтарының тілімен жалпылай салыстырады. Оның өзінде бірі тек кірме сөздер тұрғысынан (Мысалы: Чын Ян ян негізінен орыс тілі әсерінен туған сөздерді салыстырады) салыстырса, енді бірі жалпы Қазақстан қазақтары тілімен салыстырады, оның өзінде нақтылық жоқ екені байқалады. Әрине, мұның өзіндік себептері де жоқ емес. Алдымен зерттеп отырған ғалымдардың барлығы да сол өлкенің өкілдері, екіншіден, оның ішінде қазақ тіліне талдау жасап отырған ғалымдардың бірсыпырасы ұлтты басқа Қытай ғалымдары [5, 21]. Мақалада шолу жасалған ғылыми зерттеулердің негізгі бағыттарын, қарастырылған мәселелерін, негізгі тұжырымдарын айқындай отырып, Қытайдағы қазақтар тілінің бүгінгі жай-күйі, әлеуметтік лингвистикалық кеңістігі, өзге тілдің, мәдени ортаның ықпалымен пайда болған тіліндегі түрлі өзгерістер, елдегі тілдік саясат, тілдік жағдаят тәрізді өзекті мәселелер әлі де зерттелмегенін көреміз. Мұндай күрделі мәселелерді аталған зерттеулердің тілдік материалдарын пайдаланып, осы бағытта зерттеу жүргізгенімен, диаспоралық жағдайда өмір сүріп келе жатқан қазақтар тілінің өзіндік ерекшелігін, өзге ортада сақталып, қызмет етуінің, өміршеңдігінің сыр-сипатын тек диалектологиялық тұрғыда емес, әлеуметтік лингвистикалық аспектіде зерттеу арқылы анықтап аша аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Жау Же. Қытай тілінің лингвистикасы. Пекин, 2001. 435-б.; Чың Шыляң. Түркі тілдерінің салғастырмалы лингвистикасы. Шыңжаң халықтық баспасы, 1997. 743-б.; Дәркембайұлы Б. Тілімізге қытай тілі арқылы қабылданған сөздер жайында // Тіл және аударма, 1983. №4.
- [2] Болатов Ж. Қазақ тілінің шығыс говорлар тобы және оның әдеби тілге қатысы. Докт. дисс. қолжазбасы. Шифр: 10.02.02. Фрунзе, 1970. 10 б.
- [3] Бафин Б. Китайские элементы в языке казахов Сицизияна. Автореф. канд. дисс. Алма-Ата, 1973. С. 30.
- [4] Ғабитханұлы Қ. Қазақ тілінің Қытайдағы зерттелуі // Тілтанымдық зерттеулер. 2002-2005 жж. (Ғылыми жинақ). Алматы: Арыс, 2009; Мәсімханұлы Д. Қытайдағы қазақтар және олардың тіліндегі кейбір ерекшеліктер // Терминологиялық хабаршы, №2 (8). 2004, 23-27 бб.
- [5] Мұстафаұлы С. Тұрақты тіркестердегі жергілікті ерекшеліктер (Қытайдағы қазақтар тілі материалы бойынша). Алматы, 2003. 45 б.
- [6] Ли Сын. Шыңжаңдағы түркі тілдерінің диалектілері жөніндегі алғашқы ізденістер // Тіл және аударма. Үрімжі, 1993. №1. 8-14 бб.
- [7] Гың Шымин. Қазіргі қазақ тілі грамматикасы. Пекин: Орталық ұлттар институты, 1989. 291 б.
- [8] Чын Янян. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясынан зерттеулер. Пекин: Ұлттар баспасы, 2000. 242 б.
- [9] Уаң Лизың. Қазақ тілінің диалектологиясы. Пекин: Ұлттар баспасы, 2000. 89 б.
- [10] Тойынбайұлы О. Қазақ тілінің диалектілері туралы бір-екі сөз // Қазақ тілі мәселелері (мақалалар жинағы). Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 1988. 252-260 бб.
- [11] Асылұлы О. Қазақ тілінің жергілікті ерекшеліктері // Қазақ тілі мәселелері (мақалалар жинағы). Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 1988. 228-252 бб.
- [12] Кемелқан М. Тіл тарихтың өрнегі. Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 2000. 291 б.
- [13] Солтаншарыпұлы Н. Шыңжаң қазақтары мен Қазақстан қазақтарының тіліндегі кейбір дыбыстық айырмашылықтар // Тіл және аударма. Үрімжі, 1993. №1. 8-20 бб.
- [14] Мұқашұлы Т. Қазақ тілінің еліміздегі зерттелуіне аз аял // Тіл және аударма. Үрімжі, 1993. №1. 21-29 бб.